

TYPER OCH TIDSDRAG FRÅN UPPLÄNSK BYGD

DET STORA KYRKOBYGGET I ALUNDA PÅ 1780-TALET

Under hela 1700-talet var kyrkan i Alunda socken mycket skröplig. År 1715 — eller möjligen 1717 — hade den genom åskeld blivit »til torn, taklag, walf och murar förbränd och ansenligen skadad». Den var dessutom alldeles för liten för den alltmer växande församlingen. Kyrkodisciplinen var mycket svår att uppehålla, fast man gjorde sitt bästa genom allehanda förordningar. Två läktare funnos framme i kyrkan, där socknens pigor och drängar hade sina platser; på en bakläktare voro soldaterna placerade. Sedermera bestämdes (jan. 1773), att »Socknens Soldater hädanefter hade at intaga Lectaren fram uti Choret, där Pigorne wanligen warit placerade, och de sednare däremot flyttas på Lectaren bak i Kyrkan, då tillika den öfwerklagade olägenheten för en dehl hustrur, som antingen äro för många inlagde uti en bänk, eller aldeles intet rum äga, härigenom kunde hielpas, at de stode främst på bakLectaren: det ena som det andra blefwe på detta sättet jämkat til någon bättre ordning».

Men det var svårt att få folk att lyda. Drängar och pigor hade haft trevligt, där de suttit mitt emot varandra på framläktarna. Denna placering hade givit dem »alla tilfällen til ett oanständigt löje, lättfärdiga åtbörder och ögnakast, som uti ett sådant rum, där salige och alfvarsamme saker böra ligga hwarjom och enom om hjertat, icke äga den minsta likhet med en rättskaffens Kyrkogång». På de nya platserna kunde ungdomen inte ha lika trevligt; man vantrivdes och satte sig lite hur som helst i kyrkan. Den stackars kyrkvaktaren brydde man sig tydligen inte alls om. Prästerskapet fick ta itu på skarpen flera gånger; i maj 1773 heter det, att »Bonde döttrar och Pigor wid ett wite af 1 daler smt icke må understå sig, at neder uti Kyrkan intaga Bonde Hustrurnas bänkar; icke eller Soldater och torpare hustrur, samt alt klifwande öfwer bänkar wid samma wite aldeles förbudit; hwaröfwer Kyrkowaktaren hade at

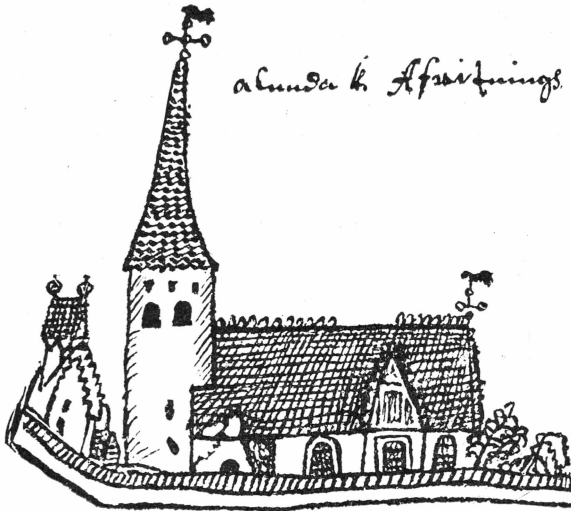

Bild 1. Alunda kyrka, teckning av J. H:SON RHEZELIUS 1635.

nogaste inseende hafwa, jemte skick och ordning på gossarne i Choret; därest sådant af honom lamt och wårdslost blefwe handhaft, som hittills nogsamnt försports, ägde wederbörande om dess syssla at närmare deliberera».

Det var inte lätt för en fattig landsförsamling att företa sig något så oerhört som att bygga ny kyrka, om också »Församlingens talrika folkmängd, som i sednare åren medelst täta hemmans Klyfningar, blifwit ansemligen förökt och beräknad til tvåtusende och några hundrade siälar». Den ekonomiska situationen blev inte bättre för det, församlingen utgjordes av »swaga och mäst oförmögne hemmansbönder, Kyrkans ringa inkomster, ett otillräckeligt förråd, att begynna ett arbete, som bör skie ifrån grunden, om någon nytta och förmon i längden skall kunna erhållas». Man hade diskuterat hit och dit, »huru och utaf hward fond en så ansemlig byggnad skulle kunna begynnas och i wärket ställas, enär Kyrkans behållning, som nu i flere år, både medelst utlåning och bewiljade sammanskotter efter något wist på hwarje mantahl, wäl blifwit förökt, men dock därtill wille litet förslå».

Men så dog dåwarande kyrkoherde Runeberg år 1773 vid hög ålder. Hans hustru hade avlidit redan tidigare, alla hans barn voro för länge sedan myndiga, varför något nådår ej var att räkna med. Ny kyrkoherde skulle ej tillsättas förrän tidigast i maj nästa år.

Man kom då på den tanken att begära tillstånd att få anslå »alla Pastoralier och anslagne inkomster», som skulle kommit en kyrkoherde till godo under ett år, till en fond för kyrkans nybyggnad och uppdrog åt »en hederlig och värdeig Församlingens Inwånare, Lieutenanten Högbälborne Baron Herr Anders Ulfsparre (på Kydingeholm), at med det första å behöriga ställen anmäla, til skyndsamt föredragande hos Hans Kongl. Majt. i djupaste underdånighet; hwilket wälbemälte Herr Baron lofwade verkställa».

På detta sätt fick man en grundplåt till byggnadsfonden. Men trots härav blev kyrkobygget uppskjutet några år, emedan man först måste reparera den sedan länge utsynta prästgården, då den nya kyrkoherden, Mickael Grönlund, tillträdde befattningen hösten 1774. Denne var tydligen en rivande karl fast föga omtyckt av församlingsborna, och så fort den kostsamma prästgårdsreparationen var klar, blev han den drivande kraften i kyrkobygget. I mars 1778 började förberedelserna på allvar. Då uppläste nämligen pastor på en stämma en skrivelse, varav framgick, »att murmästare Hr Alexander Högman fått i uppdrag af Kongl. Öfwer-Håf Intendents Embetet i Stockholm at, enligt Höga Lands Höfdinge Embetets i Upsala skrifwelse af d. 12 sidstledne Decemb., besiktiga Alunda kyrka, densamma afmäta, författa ritningar därå, samt upgifwa kästnadsförslag, som erfordras til reparations tilställande». Församlingen rådgjorde ingående med Högman, som själv var närvarande, och antog slutligen enhälligt förslaget, som i korthet gick ut på att de gamla tillbyggnaderna skulle rivas och en korskyrka byggas. Bygget skulle börja i god tid på våren nästa år, d. v. s. 1779.

Det dröjde dock till våren 1780, innan arbetet kom i gång. Men man hade inte varit alldeles overksam under det gångna året. Tegel hade framförts, 400 st. per helt mantal, av dim. 12 × 6 × 3 tum, takspån fanns uppräknad i klockstapeln (som låg till vänster på Iskällarbackens krön), man hade ombesörjt att utkrönt timmer blev sågat vid sågen i Åby i Stavby och därifrån framfört, ävenså sparrar och spiror från allmänningen, man hade försäkrat sig om sand och kalk från Vendel samt om vitlimningskalk dels från Österby, dels från Gotland. Vidare skaffades sandsten till infattningen av de nya kyrkdörrarna samt redskap av olika slag: »yernstörar, knöster, jern, skyflar, murbaljor, såar, ämbrar, byttor och skopor samt skåflar jemte 2:ne wänd-hakar til sten-wältning», samt »500 st 4-t:s Vattnhammar Spik, 200 st 7-t:s Ekspik och 200 st 9-t:s dito». Skolmästar Anders Norinder skulle föra protokoll över all framförd materiel, som skulle upplagras i en inkom uppförd materialbod på norra sidan av kyrkogården.

Innan själva byggheten började, rev man ner taken »så af den

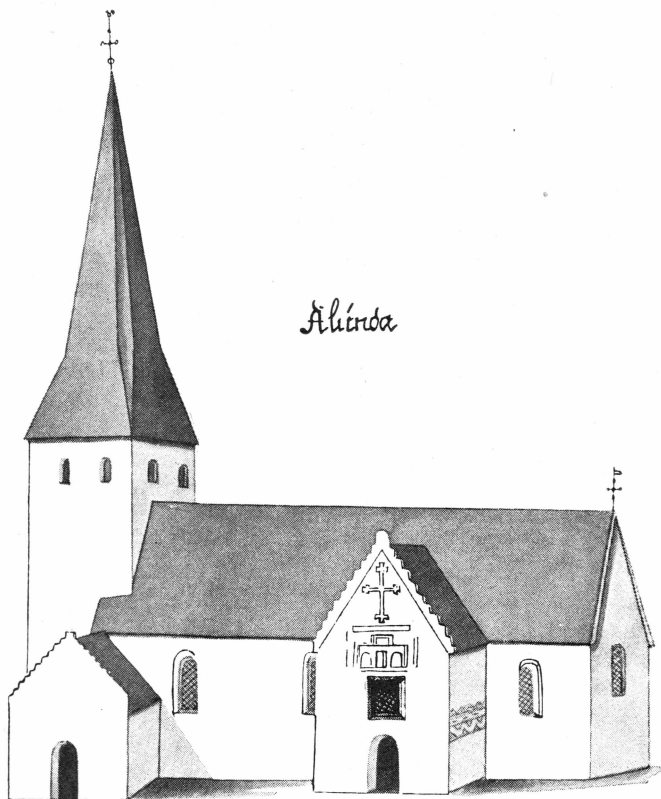

Bild 2. Alunda kyrka, teckning av J. HADORPH 1683.

så kallade nykyrkan som Wapnhuset», »och enär dessa Tak är af-
tagne man måtte börja at nedhugga så nykyrkan som Wapnhuset.
At detta ordenteligen måtte aflöpa, tilrådde Pastor, at man skulle
anmoda Tolfmannen Erik Danielsson i Ählsunda, såsom wan wid
mur-arbetet och äfwen snäll snickare, at hafwa tilsyn, at förenämde
Tak och murar måtte blifwa nedtagne». Den 16 april 1780 skulle
gångledet börja.

I början av maj kom murmästar Högman ridande från Stockholm
med 10 man, som inkvarterades i gårdarna i Klev. Länsman Öhrn
i Klev blev ständigt tillsyningsman för bygget, och så sattes det i
gång.

Denna sommar uppfördes »2:ne utbyggnader samt hwalf och

Tak». Erik Danielsson gjorde nya fönster, som glasmästare Lang försåg med glastrutor.

I oktober kunde pastor konstatera, »huru nådigt Gud behagat wälsigna det påbegynta arbetet, at det icke allenast lyckeligen af-lupit, utan ock at ingen därwid tagit skada til lif eller lemm, hwar-före allas skyldighet wore, at hembära Gudi låf och tacksägelse». Före årets slut gjordes sluträkning med stockholmsmurarna, som troligen dragit sina färde någon gång i början av oktober.

Men kyrkan var ännu blott halvfärdig, utan torn, utan tät takkrans. Under vintern måste pastor påminna om »at den å Kyrko-hwalfwen indrifna Snjön borde med aldrärförsta derifrån skätas och sopas, på det Kyrko-hwalfwen därigenom ej måtte taga skada».

Fast man ej kommit så långt med kyrkobygget, hade naturligtvis de knappa penningmedlen ej räckt till. Man hade noga skrapat ihop alla tillgängliga medel, så t. ex. sålt kyrkans ägodelar i silver och koppar, för vilka »Herr Jacob Verdier i Upsala» gav 198 daler. Detta belopp och kyrkans övriga kapital voro deponerade på Österby bruk mot 5 proc. ränta, »hwaraf man sedan kunde utassignera efter behofwen wid byggnaden». För att få medel dels att betala den iråkade skulden på 10,000 daler kopparmynt, dels till byggen-skapens slutförande, får pastor i uppdrag att begära en s. k. stambok samt kollektör över hela riket i tre dagar. I maj 1781 kom prost-en Sylvén på visitation å Domkapitlets vägnar, allt befanns vara gott, och kollektorna beviljades i sinom tid.

Det hade varit en ansträngande tid för hela församlingen. Trots kyrkoherde Grönlunds iver att driva på arbetet, fick man skotta och sopa valven rena från snö flera vintrar. Den viktigaste orsaken till stagnationen i kyrkobygget var troligen den, att Grönlund kommit på kant med sin församling. Klockare-prästen Norinder hade begärt avsked, och nu diskuterades det vilt på stämmorna, om efter honom ny klockare-präst skulle tillsättas, som kyrkoherden ville, eller om man skulle ta en »simple Kläckare», som tydligen resten av församlingens ledamöter ville ha med de ovannämnde Ulfsparré och Danielsson samt kronobefallningsman Hamrén som förespråkare. Under dessa diskussioner framkom, att man kritiserade »den widlöftiga Kyrkobyggnaden, i hast öfwer förmåga tilståld». Man gjorde visserligen på ett par stämmor ett och annat överslag över den materiel, som behövde framföras för att få kyrkan färdig, men tydligen stannade det vid blotta pappersbeslut.

I december 1782 gjorde slutligen baron Ulfsparré slag i saken. Han föreslog, att ett sammanskott av 9 daler kopparmynt skulle utgå per mantal till kyrkobygget, vilket beviljades. Vidare omtalade han, att »Han hos en hederlig man utvärkat det löftet, at efter behofwen

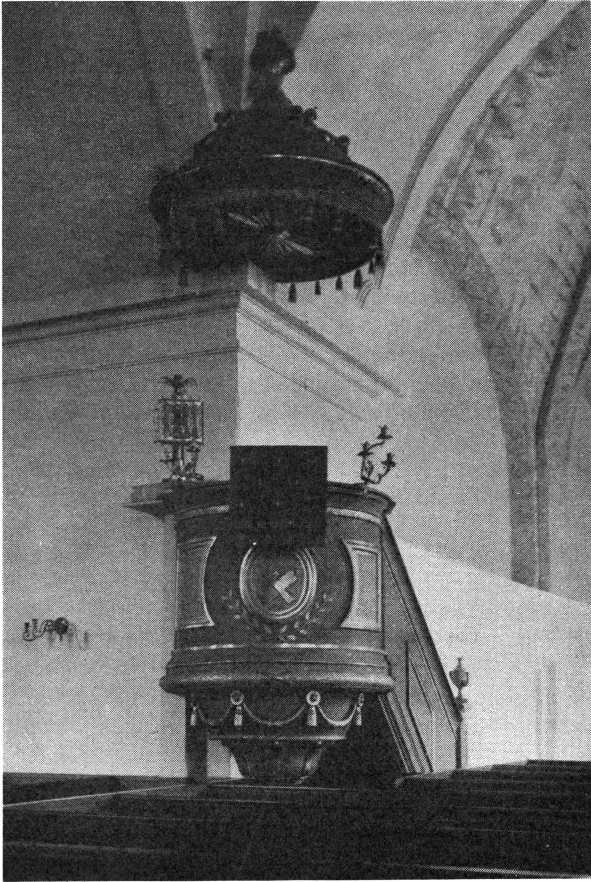

Bild 3. Predikstolen i Alunda kyrka, förfärdigad år 1796 av JOHAN WESTBERG i Uppsala.

wid denna tillämnade kyrkobyggnad, få månateligen lyfta så mycket penningar til arbetarens aflönande med mera ärforderligt, som nödwändigt befinnes. Detta blifwer en förmån för Kyrkan, som undslipper på en gång emottaga ett betydande Capital, och, ifrån det datum då Summan lämnades, betala räntan. H. Herr Baron lät härjämte förstå, at Församl. i afseende på detta förmånliga penningeförsträck, borde gifwa sin förskrifning til denne Herre, som försäkrat, at ej återfordra Summan på en gång; utan i den mån

Kyrkan kan insamla några penningar». Det visade sig sedan, att denne »hederlige man» var dåvarande herren till Österby bruk, direktör Claës Grill. Anledningen till hans vänliga inställning torde väl vara Alunda församlings mångåriga spanmålsförsäljning till Österby bruk.

Nu tog man nya tag. I några omgångar skaffade man 444 tunnor kalk från Vendel, 200 lass mursand och mera murtegel, 200 st. per helt mantal. Man gick igenom annan nödig materiel, och slutligen satte Erik Danielsson upp behöfliga ställningar. Då alla förarbeten voro klara, hämtades murmästar Högman med sex arbetare från Stockholm, denna gång med skjuts.

Under sommaren 1783 avrappades kyrkan invändigt, trappan upp till orgelläktaren byggdes, taklisten, som kyrkoherden kallat om på så många stämmor, murades äntligen färdig, och dessutom inlades underlag till bänkarna samt de bjälkar, som skulle bära upp orgelläktaren.

Det återstående snickeriarbetet utfördes tydligen sommaren 1784, då bänkarna och orgelläktaren byggdes färdiga samt kyrkdörrarna sattes in.

Så kom sommaren 1785 orgelbyggare Ekengren från Stockholm med orgelverk och medarbetare. Denna sommar målades också kyrkan; tyvärr står ej målarens namn angivet. I augusti samma år valdes till organist Olof Sandberg från Film, »som härstädes aflagt wederbörligt prof så med sjungande som med orgornas tracterande», Österby bruk gick i borgen för honom »uti hwad en klockare åligger, at ansvara före, enligt Klockare Ordningen, hwad Kyrkans skrud med mera angår. Och blef samtykt, at häröfwer meddela Organisten Sandberg behörigt Protocolls utdrag, at han måtte på högwederbörlig ort utwärka sig wederbörlig fullmagt».

Efter all byggenskapen tog man sig åter en paus på ett par år. Den 25 mars 1787 anmodade kyrkoherden helt missmodig sin församling »at nu vara omtänkte om hvem de tänka anmoda, at taga sig an besväret vid den återstående Kyrko-Byggnaden, emedan han befant sig utur stånd, at befatta sig därmed, enär så litet af somliga efterkommes af hwad han i all välmening anmäler til värkställighet». Han talade väl inte aldeles förgäves, ty i maj samma år beviljade församlingen 100 murtegel per mantal, och på samma stämma meddelade kyrkoherden, att han tingat murmästaren i Upsala Jacob Fredin att leda murningen. Och ingen sade emot, då pastor påpekade, att tornet måste upp till sommaren, om inte ställningarna skulle bli aldeles förstörda.

Exakt när tornet blev färdigt står ej angivet i något protokoll, men i juli år 1788 gjordes i alla händelser sluträkningen. I denna

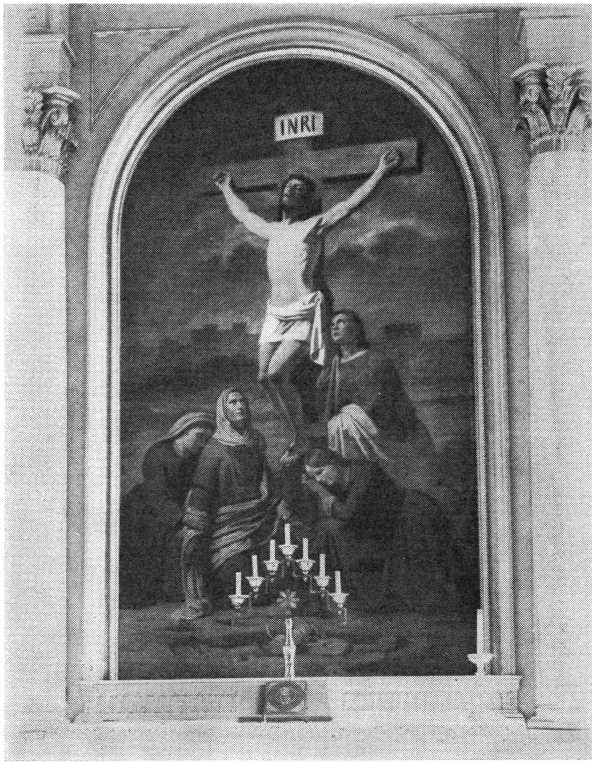

Bild 4. Altartavlan, Alunda kyrka, målad 1862 av JOH. Z. BLACKSTADIUS efter altartavlan i Salsta kapell. Den äldre brann 1859.

räkning ingår även arvode till kopparslagare Carl M. Goffeng från Österby bruk, som beslagit torntaket med koppar. I november samma år erinrades om, »det en Sten efter hög befallning bör anskaffas och i muren insättas öfver stora dören på Tornmuren, med förgylte Bokstäfwer, som wisa, det Gustaf Adolfs Kyrkobyggnad är påbegynt, fortsatt och fullbordad under Konung Gustaf den 3:dies Regering uti Sverige». — Denna sten beställdes dock ej förrän 1801, då det heter, att »til underdånigt följte af Kongl. Majts nådiga författning vore en tafla af brun Ölands sten med förgylte bokstäfver beställd hos Capitainen och stenhuggaren åldermannen Göthe i Stockholm, som — om tre veckor blir färdig och kommer at uppsättas öfver Stora Kyrkdörren». Där står nu: Gustaf

Adolph — kyrka — ombygd — af Alunda Församling — i Gustaf den III:dies Sextonde Regerings År — 1787.

I mars år 1788 avled kyrkoherde Grönlund, säkerligen tacksam i sin själ över att det stora verket var i det närmaste fullbordat. Följande år, den 21 maj, höll den nye kyrkoherden, den lärde Erik Mikael Fant, sin inträdespredikan.

Trots personliga bekymmer under sina första år i Alunda — prästgården brann ner ett par månader efter hans hitflyttning — ägnade sig Fant energiskt åt kyrkan. Tyvärr hade det visat sig, att kopparslagar Goffeng varit en klåpare. Han hade beslagit tornet så dåligt, att kopparplåtarna lossnat och delvis blåst bort, varigenom läckor uppstått, listen tagit skada och trävirket i tornet blivit angripet av svamp. Sommaren 1791 fick kopparslagar Brink från Uppsala lägga på nytt koppartak, och Goffeng, som helt enkelt blev lagligen åtalad, dömdes att återbetala sitt arvode, 76 daler. De gamla kopparplåtarna såldes till Brink för 52 daler. Men dessa små summor förslogo inte. Återigen trädde direktör Grill emellan som den räddande ängeln. Hans avsikt hade varit, sade han i ett brev, att framdeles bidra till Gustaf Adolfs kyrkas inre utsmyckning. Nu efterskänkte han i stället den skuld på 430 daler, som kyrkan hade till bruket. Undra på att Österby Bruk vid bänkdelen i Alunda kyrka fått sin egen bank!

Det hade tydligen slarvats även på andra håll vid bygget, ty år 1794 heter det, att man vid hållen syn funnit, att »alla tilljefarorna under golfvet i gångarna, bjelkarna under bänkarna och tapparna emellan bänkdörrarna, af svamp äro förtärde», varför man nu skulle skaffa virke, »hvarefter, nästkommande vår, all fyllning under golfvet kommer at uttagas, och draghål vid kyrkdörrarna at öppnas, samt golfvet deruppå at å nyo inläggas».

Men i stort sett var utanverket klart, och nu gällde det den inre utsmyckningen. Man behövde både altartavla och predikstol. Men trots detta beställde man först (jan. 1795) ett tornur. »Pastor anförde här såsom skäl. 1:mo At inom församlingen vore en ledamot, som sig detta arbete, med fullt ansvar och säkerhet kunde åtaga, och förfärdiga, hvilket vore för församlingen, både en lindring uti kostnaden och ett minnesteckn, at de haft en Sochnebo, som utan at lära, i konsten gådt längre än mången, som användt hela sin tid denna insigt at förvärfva, kunnat göra. 2:o. I anseende till Materialiernas årliga förhöjning i inköp, ordsakar tidens utdrägt en större, drygare och ho vet om icke mycket kännbarare kostnad. Det framflutne och några föregående år, har den grundgode Guden välsignat denna församlings åboer med härlig års växt, och spannemålen dock bibehållit, nästan ovanligt pris: i följe hvaraf hvars

Bild 5. Alunda kyrka, interiör mot öster.

och ens vilkor, med hus håldning, icke annat kunnat än förbättras: och tyckes i följe häraf ett sammanskot utaf 32 sk. per mantal icke medföra så kännbar saknad. Detta utgör väl icke hela kostnaden, som med fyra visare taflor a Tvåhundra daler kopparmynt hvardera, själfva Uhrverket Tolfhundra daler dito mynt: (utom dragloden, som appart måtte köpas) gör en Summa af Tvåtusende daler; men om församlingens ledamöter funnos villiga härutinnan ingå, låfvade Pastor, at äfven något till denna kostnaden bidraga: Då hela församlingen biföll och sig detta sammanskott åtog: utom en eller annan blef efter pluralitetens beslut ett särskildt Contract, med Smeden Johan Marmén om detta Uhrs förfärdigande till nästa Iunii månads slut: emot Tolfhundra dalers Riksgäldsmynnts betalning uprättadt, och de där föreskrefne vilkors i agt tagande af honom i allmän SochnStämman ärkändt; hvilket han förut undertecknad.»

Marmén fick sedan ytterligare 25 daler, emedan han missräknat sig på tornuret »såsom oförsökt på dylikt arbete». Tornuret förbättrades sedermera undan för undan av honom. Så erbjöd han sig år 1798 att på egen bekostnad uppsätta en slagklocka till uret, om församlingen ville inköpa en sådan, vilket beslöts. År 1808 kompletterade han det med »en mindre tafla, varigenom uret bekvämligare

kunde justeras», »Tillika beslöts, at en Tafla skulle inrättas, hvar efter Ringarena kunde rätta sig».

Denne Marmén skaffade sig ett verkligt berömt namn som urmakare, och hans signerade ståndur äro numera dyrbara antikviteter.

Nu kom turen till predikstolen. Fant hade rådgjort med »en skickelig man uti Upsala, som nyligen el. år 1794 ett dylikt arbete med mycket bifall åt Waxala församlings kyrka förfärdigat, och äfven lofvat sig vilja samma arbete för denna församling åtaga, och utfäst sig Predikstoln förfärdiga och Upsätta emot en betingad Summa Stor Ethhundrade femtijo daler». Detta skedde på en stämma 1796, och pastors förslag antogs enhälligt, fast Erik Danielsson opponerade sig och ansåg, att altartavla borde gå före. Redan den 14 aug. samma år »Förklarade Församlingen Sitt nöje öfver den nya predikstolen, som i dag för första gången blifvit nyttjad och beviljade för detta Casseuren Johan Westberg i Upsala, som honom förfärdigat, utom den betingade summan 150 Riksd., et tillskott af 16 Rr 32 sk».

Andra stora saker hände samma år. Redan den 10 juli hade pastor »en glad och hugnesam tidning, at förkunna Församlingen. Uti den beredvillighet hvar med Brukspatronen på Österby Bruk och Riddaren af Kongl. Wasa Orden Herr Hindrik Wilhelm Peil förlädit år behagat åtaga sig anskaffandet af en ny Altartafla till Gustaf Adolfs kyrka här i Alunda». »Samma Altartafla hade förl. torsdags 8 dagar sedan hit ankommit, förfärdigad af en ypperlig mästare och vittnande, där hon nu står upsatt om Herr Brukspatronens och Riddarens goda Smak och osparda möda. Men då Pastor kort efter upvagtat Herrskapet på Österby, för at få liquidera Kostnaden, hade Herr Brukspatronen och Riddaren tillika med dess fru, född Grill, behagat förklara, at de till Kyrkan och församlingen förärade denna Tafla, såsom ett minnes märke af deras gudsälskande nit, kärlek för församlingen och ömhet för Dess upbyggelse.» — En deputation, bestående av pastor samt en man från varje ottung, fick i uppdrag att resa till Österby med en tacksägelseadress. Den avlidne Claës Grills och hans makas stora välvilja mot Alunda kyrka hade tydligen gått i arv till dottern Anna Johanna, som gift sig med sin fars bokhållare, sedermera grosshandlare Peil. De hade slagit sig ner på hennes arvegods Österby efter hennes föräldrars död.

Längre fram omtalas, att ornamenten till altartavlan voro under arbete av konstmästaren Björkman vid Dannemora gruvor, och att även detta arbete liksom målning och förgyllning skulle bekostas av Peils.

Under samma tidsperiod som byggenkapen pågick hade kyrkans

Bild 6. Alunda kyrka.

lösa inventarier reparerats eller nyanskaffats. Så hade redan år 1773 en ny kommunionsskanna beställts; den gamla var alldeles för liten för en så stor församling, prästen måste under själva akten fylla på vin ur buteljer. Till kannan använde man de silverpanter, som då funnos i kyrkan, vägande ungefär 36 lod. År 1776 reparerades timglaset och stora stakarna på altaret samt köptes nummer-tavlor, »vackra och moderna», med två rader nummer av mässing. — Samma år omgöts stora malmkronan och en »ny och vacker ljuskrona», även den av malm, beställdes. En tredje malmkrona donerades till kyrkan av Erik Danielsson år 1790. Ny håv köptes 1791. — Det svarta kläde, som inköptes till kungssorgen 1792, gjordes sedermera om till bårkläde. Nya mässhakar inköptes 1775 och 1780. Den stora klockan blev omgjuten och tillökad år 1791, och slutligen, år 1801, beställdes en ny klocka i Stockholm hos klockgjutaren »majoren och riddaren Apelqvist, som — — kommer att kosta 89 riksdaler och om tre veckor tros blifva färdig».

Vid två tillfällen auktionerades »gammalt skräp» bort, nämligen åren 1775 och 1801. Vid den senare auktionen gick bland mycket annat den gamla predikstolen under klubban, likaså en röd kor-

kåpa, två mässhakar, en grön och en svart, samt en »Mycket gammal brudtröja».

Detta är i korta drag berättelsen om hur Alunda kyrka långsamt och i många etapper fick det skick utan och innan, vilket kyrkan bibehöll fram till nästa stora reparation år 1898.

Karin Alinder.

Anm. Till förtydligande kan nämnas, att under denna tidsperiod kunna följande reduktionstal mellan myntslagen användas: 1 riksdaler = 6 daler smt = 4 kr. i nu gällande mynt. 1 daler smt = 3 daler kmt.

ÖVERSTE GUSTAF KRUUS' BEGRAVNING I BJÖRKLINGE 1692

Den bekanta grevinnan Agneta Horn af Björneborg (d. 1672) hade i sitt äktenskap med översten Lars Jespersson Kruus af Gudhem (d. 1656) fem barn, två söner och tre döttrar. Av dessa var Gustaf, f. 1649, den äldste. Han blev 1662 student i Uppsala och gav sig sedan in på den militära banan, där han avancerade till överste vid kavalleriet 1678. Han tog samma år avsked och ägnade sig delvis åt skötseln av sina gårdar, bl. a. Sätuna, Häringe och Fånö i Uppland.

1687 ingick han äktenskap med grevinnan Sidonia Juliana Levenhaupt (f. 1659, d. 1737), som var både kusin och syssling till honom. I detta äktenskap föddes en son, Jesper, som emellertid avled redan som barn, troligen före fadern. Gustaf Kruus hade deltagit i slagen både vid Halmstad och Lund 1676, »vid vilket tillfälle han i vänstra höften blev illa kväst». Han dog 2 maj 1692 och begravs samma år 6 nov. i Riddarholmskyrkan, varefter han gravsattes i Sätuna-graven i Björklinge kyrka. En del handlingar rörande hans begravning förvaras i det De la Gardieska arkivet i Lunds Universitetsbibliotek (släktarkiven, Kruus 11:c), och på dessa stödja sig de efterföljande anteckningarna till denna händelse.

Det var överstens änka, som genom order och besked till underlydande och hantverkare styrde och ställde med anordningarna för makens jordafärd. Det som tog längst tid var praktkistans förfärdigande liksom de för en herremansbegravning nödvändiga begravnings- och anvapnen samt fanorna. Om praktkistan underhandlade grevinnan med gördelmakaren mästern WOLFGANG MÜLLER i Stockholm. Det kontrakt, som upprättades mellan de båda parterna, har följande lydelse:

Bild 1. Överste GUSTAF KRUS AV GUDHEM (1649—92), målning av K. THOMAS (?), Skokloster. Foto Svenska porträttarkivet.

»Jag Sidonia Iuliana Lewenhaupt, Grefwinna och Fru, Giör här med Witterligit att hafwa ingått och Contraherat med Gördellmakaren M:r Wollfgang Müller på effterfölliande sätt som föllier Nembl:n I:mo. Utlofwar Gördellmakaren M:r Wollfgang Müller till min Sal. Herres, den högwelb:ne H:r Baron och Öfwerste Gustaf Krus een lijk Kista af good Koppar giöra och förferdiga, allt ostraffeligit effter den afrijtning, som den nu af M:r Burchard (Precht) lefwereras, och af mig således nu underskrefwen är, att det blifwer giort uthan ringaste feel och lyte, så att ingen åtahlan i dröjsmähl wara skall, så med finjeste ducat gullz förgyllning, föruthan den ringeste försöllfring att förferdiga, allt på min egen omkostningh till d: 1

Octob:r nästkommande så medh ett som annat, Järn redskap eller annat slijkt, hwad namn det och elliest hafwa kan, aldeles fullkommel:n hwad der wijd reqvireras; Men skulle den mot förmodan till försatte tijdh ej blifwa af honom förferdigat, utlofwar han sig i affrächning på det utlofwade arbete låta decourtera för hwar dag öfwer ofwansagde termin försummas Fem R:r K:mt — der sådant igenom honom eller des folkz wällande förorsakas skulle uthan den ringaste geensegellse afdraga låta, jembwäl annat som der af falla kunde.

2:do. Deremot försäkrar iag Gördellmakaren M:r Wolfgang Müller, enär des arbete är fullkommel:t så i ett som annat giort och förferdigat, som han sig förskrifwit Twåtusend femhundra D:r K:mtt i ett för allt, hwarpå han nu i begynnelsen 200 D:r K:mt: bekommit, alt det öfriga skall effter handen, som man seer arbetet lijda lefwereras; Till yttermera wisso hafwa wij detta å begge sijdor underskrifwit, och lijka lydande Exemplar hwar en låtit lefwerera. Datum Stockholm d: 11 Iunij 1692.

Sidonia Juliana Lewenhaupt
Wolfgang Müller.»

Hela summan slutlikviderades den 4 nov. nyssnämnda år.

Den enklare innerkistan av trä utfördes omedelbart för att vara klar till bisättningen. Den var överdragen med svart kläde och i kanten besatt med svarta silkesfransar. Själva trækistan betingade ett pris på 60 dlr kmt, medan silkesfransarna kostade hela 105 dlr samma mynt.

Beställningen av begravnings- och anvapnen gjorde grevinnan hos BURCHARD PRECHT, tidens mest kände bildsnidare och för detta ändamål mycket anlitad av herremansfamiljerna. Med denne upp-gjorde hon följande kontrakt:

»Jag Sidonia Iuliana Lewenhaupt, Grefwinna och Fru Etc. — Gör här med witterligit att hafwa ingått och Contraherat med konstrijke M:r Burchard (lucka) på fölliande sätt Nämbl:n —

1:mo. Utlofwar Billdthuggaren M:r Burchard till min Sal. Herres den högwelb:e H:r Baron och Öfwerste Gustaff Kruses lijkwillia fullkommel:n förferdiga 1 hufwud Baneer aff godt bildthuggare arbete, wähl måhlat och medh uprichtigt Gulld förgyllas, så ostraffelig att ingen åtahla må för 600 D:r K:mtt:

2:do. Att låta wäl och Uprichtigt förgylla samt måhla 16 st Ahnor der till å 16 D:r K:mt: Stycke.

3:o. Jämbwäl låta förferdiga på des egen bekostnat ett Crucifix, som skall giutas af gott Teen, som och med fijnt Gulld förgyllas för 200 D:r Kmt.

4:o. Desslikest med sine rijtningar så med Phanor som lijk Kistan och ahnorne, som han giort och fullkommel:n görandes warder, uthlofwas honom derföre 150 D:r K:mtt: således att ingen af dhesse Embetzmennen som sig aff M:r Burchardz afrijtningar, som till dem lefwereras böör effter det sätt som mig lef:t är — — — må, doch så att allt således så i ett som annat förbem:t är blifwa giort uthan ringaste feel eller lyten, att ingen åtalan i detta måhl wara skall, allt fullkommel:n hwad 1., 2. och 3. puncten innehåller på dess egna bekostning till d: 1 Octob:r nästkommande med allt Jern reedskapp och annat slijkt som der wijd tarfwas och till Hufwud Baneret fordras hwad namn det hållst wara kan fullkommel:n förferdiga, Men skulle emot förmodan till för satte tijd eij blifwa ferdigt, utlofwar han sig all den åtagna skadan mig förnöja och betahla.

5:o. Der emot försäkrar iag M:r Burchard, enär des arbete således som för skrifwit är fullkommel:n förferdigat till försatte dag, utlofwar för hufwud Baneeret 600 D:r K:mtt: — för 16 St ahnor 16 D:r K:mtt: St. gör 250 D:r K:mtt: — samma leedes för ett Crucifix, som af gott teen giutes, och af gott Gull förgylles 200 D:r K:mtt: Deslijkes för afrijtningarna så i ett som annat som der wijd behäfwes görandes tillsammans 1200 D:r K:mtt:, Hwilka 1200 D:r iag trol: uthan uppehåll wijd försetten tijd, fullkommel: betahla skall; Till yttermera wisso hafwa wij detta å begge sijdor underskrifwit, och lijka lydande Exemplar hwar andra Lefwererat. Datum Stockholm d: 15 Juni 1692.

Sidonia Juliana Lewenhaupt
Burchart Precht.»

Den 4 nov. 1692 mottog grevinnans bokhållare, Andreas Randt, kvitto på hela det kontrakterade beloppet av Burchard Precht.

Förutom ritningarna till likkistan hade Precht också gjort sådana till begravningsfanorna, efter vilka pärlstickaren sedan arbetade. Även pyramider till prydnad vid bären hade han gjort.

Ett drygt konto i begravningsräkenskaperna utgöra inköpen av material till likklädsel, sorgkläder och annat tillbehör. Enbart till att drätta sorggemaken i huset och till att kläda i kyrkan anskaffades 2600 alnar svart kläde, som förhyrdes till 4 öre kmt alnen. Till likklädseln inköptes bland annat hollandslärf, vita silkesstrumpor och ett par vita handskar. För familjens och tjänarstabens personliga utrustning med sorgkläder levererade handelsmannen Joh. Laurin i Stockholm svart »Frisade» och vitt »Sijden Sargie», svart fint kläde, »Bommersijn», kanfas, svart rask och svart »Cronrask», parkum, hollandslärf, sammet, fin »dvelk», boj, »slissing», krusflor,

Bild 2. Överste GUSTAF KRUS' kista i Wredeska gravkoret i Björklinge kyrka.

hårflor, svarta strumpor, hattar, handskar, svart solfjäder m. m. Allt som allt var det över 6,000 dlr kmt, som Joh. Laurin utkvitterade hos grevinnans kamrerare 16 nov. 1692 för inköp hos honom »deels till Högwälb:ne Grefwinnans Sal. Herres Swepning, deels till Sorgkläder och deels till Rummens beklädning».

Bisättningen ägde rum 4 maj, varefter kistan nedsattes till förvaring i sal. greve Carl Leijonhufvuds grav. »Gravstånd i Riddarholmskyrkan d. 4 maj till d. 6 nov. 26 ¹/₂ veckor 66: 8 d. k.» med dela räkenkaperna.

Det var ett ståtligt begravningståg, som vid skymningsdags 6 nov. 1692 satte sig i rörelse från sorgehuset till Riddarholmskyrkan. Vagnar till damerna och kuskar hade ombesörjts av fodermarsken vid änkedrottningens stall. Såväl hästar som kuskar voro helt klädda i svart. Trettiotvå fackelbärare med fyrkantiga och refflade facklor, utförda av fackelmakarna HERMAN HERMANSSON och MARIA LANGHEMB i Stockholm, lyste upp den väg man drog fram och annonserade på så sätt för nyfikna åskådare processionens ankomst. Ett lysande följe av militärer och civila ämbetsmän utgjorde ett kraftigt inslag i tåget.

Liksom i sorgehuset paraderade i Riddarholmskyrkan trettio

»man gemena» med två officerare ur gardesvakten. Kyrkan strålade i ett hav av ljus från delvis upplånade kronor, ljusarmar och ljusstakar av silver. Spår av dessa lånade artiklar lämna räkenskaperna i uppgifter som »Lagat liusstakar samt kokat up dhem 11: 7 d. k.», »Lega för Liusplåtar 11: 8», »Rustmästare Wetterschaer för åtskillige LiusCronor etc. som låntes 11: 8» o. s. v. Bland långivarna var Tyska kyrkan. Korets väggar voro dragna med svart kläde liksom de tjugo främsta bänkarna, och över altare, altarskrank och predikstol låg svart sammet. Med svart sammet var också bären klädd, varpå Müllers praktkista med sin innerkista var uppställd. Över detta castrum doloris reste sig den ståtliga begravningsbaldakinen. Omkring bären lyste de sexton anvapnen och huvudbaneret med florbehängda skaft i färskt guld och starka heraldiska färger liksom begravningsfanorna med sina förgyllda stänger, och på tre stolar lågo de utställda regalierna. Räkenskaperna upptaga 24 öre kmt i hyra för »3 stolar till regalierna». Kyrkklockorna klämtade i nio kyrkor, och fyrtio stycken manskap med två officerare, »som commenderade dem», sörjde för begravningsaluten från »Styckorne», kanonerna.

Beträffande likpredikan är det märkligt, att räkenskaperna upptaga tvenne poster för denna. Den ena lyder: »Herr Mag. Hofpredikant Norling (Norlind) för likpredikan 600:—» och den andra: »Biskopen för likpredikan 1125:—.» Måhända förhåller det sig så, att den förre fungerat vid bisättningen och den senare vid själva begravningen. För »upsätiande» av de obligatoriska personalierna utbetalade grevinnan 120 dlr kmt, och hovpredikanten mag. Pojet erhöi för begravningskrifterna 187: 16 dlr kmt, vari också var inberäknat tryckningskostnaderna för desamma. En »Cammarskrifware» Ingemar Olsson gottgjordes med 30 dlr samma mynt för »Skrifterna på Kistan och Lahn Fahnorma». Enligt tidens sed hedrades den döde med sång av skolpiltar, ett tillfälle för dem att förskaffa sig en extra slant. Det var eleverna med sina lärare från S:ta Clara skola, som sjöngo vid överste Kruus' bår, samt »Stoor Skolan», vilka fingo resp. 100 och 80 dlr kmt för sin uppvaktning. Även till skolan i S:t Jakob utbetalades en summa, 30 dlr kmt, »fast den ingenting gjort», som det heter i räkenskaperna.

När den flera timmar långa ceremonien i kyrkan äntligen var överstånden krävde kroppen sin näring, liksom själen fått sin. Här för hade också grevinnan sörjt i riklig mätto. Till gravölet hade inköpts diverse matvaror. I räkenskaperna förekomma förteckningar över sådant som kalv- och oxkött, kalvbräss, höns, duvor, gäddor, karpar, kräftor, ostron, hummer, bröd m. m. Från Sätuna hade man eftersänt hjortkött, kaniner, harar, tjädrar och järpar, som

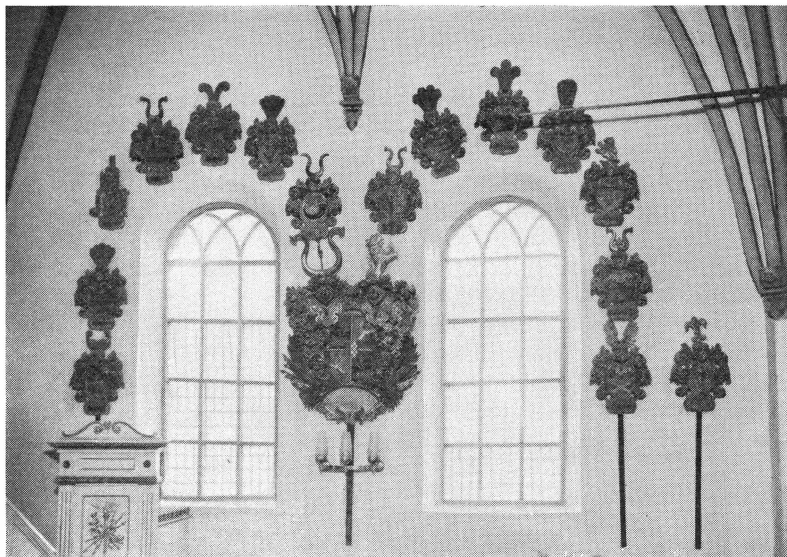

Bild 3. De Kruus'ska anvapnen i Björklinge kyrkas kor.

förtullats vid Norrtull 4 nov. och genom tullavgifterna kommit in i räkenskaperna. Enbart på inköp av konfekt och insyltade saker utbetalade grevinnans bokhållare 12 nov. 1692 1801 dlr 4 öre kmt. Räkningen från Sven Hansson Leffler i Stockholm upptager rik sortering på dessa godsaker, som franska »Kirsebär», röda och vita »qvitten», persikor, aprikoser, sytade citronskal, äpplen, päron, vinbär, »Abricose Mirabellen», »Glasirte Pistagier», glaserade krusbär, körsbär, mandlar, plommon, hallon och succat, pomeranser, kanderad kanel och mycket annat, som bjöds omkring på konfektskålar av silver och glas. Av drycker serverades renskt och franskt vin, »melice wijn» och »Oranie Watn».

För att hinna undan i köket och ej överbelasta den ordinarie personalen hade en extra kock blivit anställd samt handräckning åt honom och en del andra hjälpredor.

Vid tillfällen som dessa var det vanligt, att man upplånade serviskärl av olika slag, såväl för den fasta förtäringens som dryckens serverande. Det var vänner och bekanta, handlande och glasbruk, som stodo till tjänst i sådana fall. Vid överste Kruus' begravning läntogos en del dryckeskärl bl. a. från Kungsholms glasbruk. Enligt ett kvitto från detta av den 23 nov., undertecknat av en Anders

Björkman, hade sterbhuset återlämnat följande långods: 10 ulrikor, 10 caroler, sannolikt uppkallade efter kungliga initialer på glasen, 2 sådana med lock, 5 små pokaler, 2 dito utan lock och 53 skålpund annat glas. En del av det upplånade hade förstörts under begravningskalaset och betalades kontant. Som bekant präglades dessa begravningsgillen av ej alltför sorgtyngd stämning. I hyra för glaset erlades 70 dlr kmt. Även en del tennkärl hade förhryts. Vid själva borddukningen hade bl. a. en »Servetebrytare» tjänstgjort.

Till diverse utlägg bland begravningskostnaderna kommo sådana som omkostnader för begravningsbrev, »Lijkstodh», »Likbudarna för sin möda», till de fattiga, drickspenningar till klockaregossar, dödgrävare, bildhuggarens, gördelmakarens och målarens gesäller, till likbärare och dem, som buro vapen och fanor m. m.

Efter begravningshögtidligheternas slut forslades Gustaf Kruus' kista till Björklinge kyrka och gravsattes i familjegraven där, den så kallade Sätuna-graven eller Wrede-graven.

Det var en dyrbar sak för storhetstidens herremän att föra sina döda till gravens ro. Men det var en tradition starkare än någon lag, att man här icke fick pruta av något på ståten. Den döde skulle göra sin sortie ur livet på ett lika pompöst sätt som hans livsföring varit. Brast något härvidlag, var det risk för att man skadade den dödes goda namn och rykte. Eftersom herremännen den tiden i regel hade ont om reda penningar, fick man vid tillfällen som dessa tillgripa pantsättning av silversaker eller andra dyrbarheter. De flesta familjeräkenskaper från 1600-talet innehålla pantsedlar eller kvitton på utlösta panter, flera eller färre, utställda av silversmeder eller förmögna borgare. Sedan reduktionens stränga herrar börjat härja bland adelns rikedomar, blev detta förhållande icke bättre.

William Karlson.

CARL VON STOCKENSTRÖM SOM GYMNASIST

I UPPSALA 1833—1837

Bland de roligaste historiska dokument, man kan få tag i vid källforskningar, är dagböcker från 1700- och 1800-talen. Numera har tyvärr dagboksförfattandet så gott som aldeles upphört, och t. o. m. brevskrivandet privatpersoner emellan har förtorftigats till en grad, som skulle bedrövat forna tiders älskvärda brevvänner.

En nyupptäckt 1800-talsdagbok, skriven med dåtidens klara, tydliga piktur och innehållande många värdefulla upplysningar från 1800-talets mitt, är brukspatron Carl von Stockenströms dagbok

1818—1889. Denne utgick från en typisk bergslagsmiljö, Fagersta gamla stångjärnsbruk i norra Västmanland, och där växte han upp under tillsyn av sin stränge fader, brukspatron Salomon v. Stockenström, grundläggaren av de nu världsberömda Fagerstaverken. Brukspatron av gamla stammen dirigerade v. Stockenström med järnhand sina domäner, vilka sannerligen inte voro små. Men han stelnade i gamla former, och då en allvarlig kris inom svensk järnhantering inträdde omkring 1850, kunde han inte föra Fagerstaverken genom bränningarna, utan det hela gick i konkurs för att inköpas av storgrosshandlare Thomas Aspelin i Stockholm.

Carl von Stockenström uppfostrades på det finaste sätt man visste i Sverige för etthundra år sedan. Sin första barndomstid tillbragte han hos föräldrarna på Fagersta bruksherrgård, men 10 år gammal skickades han per hästskjuts till Köping och fick där bo som elev hos en pastor Stenman. Adliga ynglingar kunde för hundra år sedan inte gå i skolan, de måste läsa privat för en informator, åtminstone barndomstiden. Stockenström stannade fem år i Köping. Han lärde kristendom, latin och grekiska av den nämnde prästmannen samt något franska och tyska. Duktigast visade han sig i latinsk skrivning; f. ö. omfattade hans studium Cornelius Nepos, Ciceros de Amicitia, de Senectute och de Officiis, Ovidii metamorfoser, Vergilii dikter — däremot inte Horatius, som nog ansågs för djärv för en dåtida pojke.

Vid 15 års ålder kom han till Uppsala katedralskola. Föräldrarna hade tvekat mellan Gävle och Uppsala gymnasier. Men en höstdag 1833 tog han adjö av pastorn i Köping och reste i sin bruksschäs, i sällskap med Fagerstas bruksinspektör Helleberg, till lärdomsstaden Uppsala, där han blev inackorderad hos domkyrkoadjunkten Anders Salvén, en ung prästman, som samma år gift sig med Adamina Afzelius, en dotter till naturhistorikern prof. Adam Afzelius. Salvén bodde som nygift vid Vaksalagatan i garvare Schagerströms då nybyggda stenhus — att privatpersoner lät bygga stenhus i Uppsala på 1830-talet var inte så vanligt. Ännu var lärdomsstaden till sin bebyggelse typ till övervägande grad en trä-stad.

Det första som den 15-årige adelspojken gjorde i Uppsala var att infinna sig hos rektorn för katedralskolan, som gymnasiet då ännu hette, mag. Per Gustaf Boivie. Denne examinerade honom i flera timmar, i vissa ämnen assisterad av läraren i »kvarta» mag. Jonas Selggrén. »Examen gick icke alldeles väl», erkänner v. Stockenström efteråt. »Icke hade jag reda på någon numerus dualis i grekiskan, och inte visste jag var Donau, Rhen eller andra floder hade för upprinnelse — om detta hade ingen underrättat mig. I stället för att komma in i gymnasium eller den däremot svarande rektors-

Bruksägaren fil. mag. CARL VON STOCKENSTRÖM, fotografi 1862, tillhörigt kammarherre H. HEDENSTJERNA, Gripsholm.

klassen fick jag därför min plats på första året i kvarta.» Katedralskolan var vid denna tid inrymd i det rum vid Domkyrkoplan, dit numera domkapitlets lokaler äro förlagda.

Stockenströms första kamrat i Uppsala, som han bodde ihop med och som också gick i samma klass i skolan, var en ung baron Axel Leijonhufvud från Hälsingland, född 1819 och senare överste vid Närkes regemente. De trivdes bra tillsammans. Litet senare fick Stockenström en del andra skolkamrater, bland vilka han nämner den senare biskop C. H. Rundgren i Karlstad, prof. L. E. Walmstedt i Uppsala, brukspatron P. R. Tottie, som var kusin till hans mor, rådman E. M. Lindman, länsman A. A. Sahlin, kammarrådet Th. Neijber samt de senare prostarna M. J. U. Nordhammar och Wallinder. Hos värden mag. Salvén bodde dessutom några studenter —

eller voro inackorderade i maten — och av dem talar han om stockholmare J. O. Sundell, de adliga bröderna Mathias och Adolf Steuch, som kom i sällskap med sin informator Johannes Björkergren, samt sedermera konsuln i Bordeaux Nils Th. Sandblad.

Genom sin värd mag. Salvén fick unge Stockenström snart kontakt med det Uppsala, som hade roligt. Han deltog i de musik- och danssoaréer, som på den tiden gavs på Uppsala Gille. Det var något nytt och oväntat för pojken, som kom från det stränga och enformiga livet på Fagersta bruksherrgård — han hade tidigare aldrig varit med på några liknande offentliga sällskapstillställningar. »Ännu var jag blott åskådare av dansen. Den konsten lärde jag mig först som student att utöva, utom då jag i de enskilda samkvämen inte kunde undandra mig.» Ett sådant enskilt samkväm blev en bjudning hos prof. Adam Afzelius, svärfar till mag. Salvén. Professorskan Afzelius, född Dassau, var ett älskvärt fruntimmer. »I deras hus umgicks skalden Atterbom och hans fru, vilka jag ofta såg, då vi var där.» Något mera om den store skalden och romantikern meddelar tyvärr inte dagboksförfattaren, vilket kunde bero på att Atterbom ägde ett visst blygt, tillbakadraget umgänges-sätt.

En för Stockenström stor upplevelse redan första terminen i Uppsala blev invigningen av obeliskan i Odinslund på Gustaf Adolfsdagen 6 nov. 1833. Invigningsceremonien förrättades i Karl XIV Johans namn av dennes gunstling greve Magnus Brahe, som höll ett kort tal, vilket besvarades av universitetets dåvarande rektor magnificus prof. Romanson. Efter aktens slut gav akademistaten middag på Gillet.

Ärkebiskop Rosenstein hade redan lagt märke till skolpojken från bergslagsbruket och erbjöd honom komma upp i »kvartas» övre avdelning, om han ville läsa extra grekiska, hebreiska, historia och geografi. Det gick fint, och litet senare finner vi honom i den s. k. rektorsklassen, motsvarande de senare gymnasiiringarna. Samtidigt blev hans värd utnämnd till vice pastor vid domkyrkan och flyttade med familj och inackorderade ynglingar över till det s. k. pastors-huset bredvid kyrkan.

Man kan nog inte påstå, att unge Carl v. Stockenström ägde något särskilt gott huvud eller någon större studiebegåvning, den saken torde ha framgått redan av det föregående. I sin dagbok är han ärlig nog att utan omskrivningar erkänna dåliga betyg och underkända tentamina. Men han hade några andra egenskaper, som i det långa loppet ger bättre resultat än ett blixtrande ingenium — hans sega energi och utomordentliga ambition stod honom bi hela livet igenom. Under studieåren i Uppsala stannade han ibland över som-

maren i staden för att läsa extrakurser, i stället för att som övriga ungdomar resa hem och ha trevliga ferier. Vid 16 års ålder läste han kemi och matematik extra för skoladjunkten Kjelldahl och levande språk för en student av bergslags- och vallonsläkt, A. Th. Paban. Intressant är hans påpekande, att det var just av denna extraläsning i levande språk, han fick sin huvudsakliga kunskap i dessa ämnen; läsningen i skolan gav inte mycket utbyte, då det gällde levande språk. Gymnasierna för 100 år sedan satte en ära i att låta eleverna briljera i latin, grekiska, hebreiska — levande språk som tyska, engelska och franska brydde man sig föga om.

Samma sommar, 1834, konfirmerades han i Uppsala domkyrkas sakristia efter kristendomsundervisning av värden mag. Salvén. På hösten kom koleran till Uppsala. Detta var den första, mindre koleraepidemien; i Uppsala blev antalet offer obetydligt.

Våren 1835 kom Karl XIV Johan och kronprins Oscar till Uppsala. Lärdomsstaden kände sig mycket hedrad, ja, dagboksförfattaren understryker t. o. m. att tilldragelsen gjorde epok vid universitetet. Även katedralskolan blev hedrad med kungligt besök, och konungen behagade, sedan skolungdomarna två och två defilerat förbi honom och folksången avsjungits, ge löfte om att bekosta ett nytt skolhus — om av statens eller av egna medel meddels ej. Det nya skolhuset, invigt 1837, är det nuvarande s. k. Dekanhuset vid Odinslund, eller det på 1700-talet uppförda Juhlinshöldska huset.

En vecka senare uppträdde kronprins Oscar på Uppsala högar — det var i romantikens klang- och jubeldagar — och överlämnade högtidligen till Uppsala studenters representanter ett dryckeshorn i fornnordisk stil, som Karl XIV Johan lovat förära. Professor Israel Hwasser, detta år universitetets rektor, tackade först som företrädare för akademistaten, och sedan framförde docenten, sedermera kontraktsprosten Pehr J. Emanuelsson studenternas tack för gåvan.

Stockenström gjorde med tiden flera nya bekanskap inom och utom sin skola. I Salvéns hem hade baron Axel Leijonhufvud försvunnit och rest hem. I stället kom en pojke av judisk extraktion vid namn Martin Schück, sedermera känd som pedagog och lexikograf samt f. ö. farbror till professor Henrik Schück. En annan ung man, som flyttade dit, hette Carl Johan Piehl, son av en rik bagare i Stockholm. Denne Piehl hade fått en något kosmopolitisk uppfostran, då han några år, trots sin ungdom, varit bosatt i pension i S:t Petersburg och där lärt sig språk, bl. a. ryska. Emellertid måtte han haft klen hälsa, ty dagboksförfattaren tillägger lakoniskt, att han dog vid Ramlösa blott några år senare, eller 1839.

Sorger och glädjämnen omväxlade redan i rikt mått för gymna-

sisten. Till de förra hörde fru Salvéns död vid den tidiga åldern av trettio år och efter ett blott tvåårigt äktenskap. Det blev ett hårt slag för make och barn, en sorg för vännerna, och, tillägger dagboken, »hon hade ett täckt utseende».

En annan för skolynglingen personligen mindre angenäm sak var att han inte var så välkommen hemma hos den stränge fadern på Fagersta bruksherrgård. Redan tidigt hade det uppkommit en klyfta mellan fadern och den äldste sonen i familjen, en klyfta, som senare skulle vidgas under dennes uppväxt för att slutligen antaga rätt tragiska proportioner. Den gamle brukspatronen tycks ha varit en anstolt, tillknäppt och utåt rätt isolerad herre, som fordrade en gammalpatriarkalisk lydnad av maka, barn och underhavande. Det fanns aldrig någon riktig trivsel, någon samstämmig familjekänsla, någon intressekontakt mellan generationerna. Fader och son förstodo varandra aldrig.

I stället ägnade sig Carl v. Stockenström mer och mer åt det glada studentlivet i Uppsala, dock aldrig i så hög grad som många andra ungdomar på 1830-talet, gluntarnas, serenadernas och punschbålarernas klassiska tid i Uppsala. Trots sin stränga uppfostran i prästerliga hus kunde inte heller unge Stockenström undgå att tidigt komma med i kottierier, där man inte gärna kunde säga nej till punsch och toddy. En av hans kamrater, en ej adlig jurist, som sedan dog vid 36 års ålder, blev, som dagboken uttrycker det, »ett mindre gott umgänge», och fortsätter: »Det var han, som gav mig den första toddyn och denna i två upplagor. Hos honom hölls större samkväm, vid vilka det inte var ovanligt, att en rykande bål fram-sattes. I sådana dryckesgillen deltog äldre rektorer (d. v. s. gymnasister i 18—19-årsåldern), vadan det skulle anses hedrande för en yngre att få vara med.»

En mera lärorik och av dagboksförfattaren säkerligen högre skattad umgängesform bestod i sommarresor, som blev behagliga avbrott vissa år, då han inte behövde eller ville läsa extra. Resorna företogs antingen i herrskapsvagn eller bondkärria i olika mellansvenska landskap som Närke, Småland och Västergötland. Man tog god tid på sig och beskådade noggrant sevärigheterna, helst sådana, som hade stora historiska eller romantiska anknytningar. Typiskt för tidens poetiska kynne — och något som man av många skäl finner helt otänkbart i vårt eget föga romantiska tidevarv — var att man efter hemkomsten från en resa, om den gällde Skara eller Göteborg var egalt, skulle sätta sina upplevelser på vers. Så gjorde också gymnasisten Stockenström. »Återkommen till Uppsala skildrade jag i ett poem det märkvärdiga jag sett och den njutning jag haft av den glada färden.»

Man må avfärda en sådan dikt som gymnasistpoesi. Säkert är att en ungdomsdikt som denna för sin tids läsare i kotteri- och vänkretsen mottogs med glädje och intresse. Litterära sällskap, där man skrev vackra vers och hade trevliga sammanträden, förekom inte minst i Uppsala. Mest berömt i litteraturhistorien framstår Lings, Tegnér's och Geijers »Götiska förbundet», som stiftats 1811 och nu på 1830-talet förde en tynande tillvaro. Men göticismen satt djupt i de ungas sinnen och fick sina efterslängar. Så stiftades i Uppsala 1836 sällskapet »Göterna» av ett antal studenter och gymnasister, bland vilka även C. von Stockenström befann sig.

Ehuru detta litterära sällskap upphörde redan 1840 och under sin korta tillvaro inte hann lämna några varaktiga spår i vår litteraturhistoria, har det sin plats i Uppsalas litterära krönika. Man hade sammanträden varje vecka och firade högtidsdag två gånger årligen med all för de 13 unga medlemmarna tillbörlig festivitas. »En tidning uppsattes, till vilken ledamöterna var förbundna att lämna bidrag. Tävlingskrifter författades och belönades med pris — som bestod i en ordenstjärna. Mitt inträdestal handlade om Sapphos öden och karaktär. Jag vann två pris, det ena för en skildring av Gustaf IV Adolfs regering, det andra för ett äreminne över statsminister Gustaf af Wetterstedt, hållet i den Lehnberg'ska stilen. Av övriga ledamöter märktes Carl Frans Lindgren, senare fil. dr och rektor i Enköping, Claes Herman Rundgren, den senare Karlstadsbiskopen, som redan som yngling visade prov på sin utmärkta talareförmåga, samt studentskalden framför andra, Johan Nybom, vilken då ännu inte blivit berömd, men något år senare eller 1838 blev känd genom den av Svenska akademien prisbelönade Aminas sång.»

För att nu åter knyta an till Stockenströms framsteg i studierna berättar han, att dessa från nyåret 1837 blev mera ansträngande än tidigare, emedan han då började förberedelserna till studentexamen; densamma skulle avläggas vid akademien och krävde naturligtvis ett intensivt pluggande. Stockenström hade tagit privatlektioner bl. a. i engelska och kemi, och han hade föresatt sig att avlägga studentexamen det nämnda året. Under vårterminen måste han avlägga tentamina i alla gymnasiets ämnen. Grundligast skedde förhöret i grekiska språket, där tentamen omfattade sammanlagt inte mindre än 15 timmar, fördelade på flera dagar. Tentator var katedralskolans lärare i grekiska mag. Rudolf Annerstedt (fader till den kände universitetshistorikern Claes Annerstedt), en god, men respektingivande lärarepersonlighet, »sträng mot sig själv och mot andra, fruktad av sina lärjungar, men efteråt uppskattad till sitt fulla värde av dem».

Bland de andra lärarna i dåtidens Uppsala katedralskola märktes

främst den ovan nämnde uppskattade pedagogen rektor Pehr Gustaf Boivie, som undervisade i latin och svenska — »en skicklig styresman för denna skola, som i sitt utvidgade skick var ett verk av honom» — vidare i historia och tyska mag. Claes Er. Hedén (han gjorde historien intressant, blir dagbokens omdöme), i matematik mag. A. M. Kjelldahl, som genom ett tråkigt undervisnings sätt förtog eleverna all lust för sin vetenskap, samt slutligen den lärdaste, humanaste och mest omtyckta av alla lärarna, dåvarande magistern i teologi, filosofi och hebreiska Lars Anton Anjou. Denne avancerade så småningom till professor i kyrkohistoria, universitetets rektor 1851—52, ecklesiastikminister 1855, biskop i Visby 1859 och ansedd konservativ riksdagsman.

Så nalkades för Carl von Stockenström den stora dagen för studentexamen. Denna var betydligt omständligare förr, då den måste avläggas vid själva universitetet. Först inskrevs ynglingen i en nation i Uppsala, för C. von Stockenströms vidkommande Västmanland-Dala nation, då han ju härstammade från Fagersta bruk. Sedan skulle studentadepten personligen gå runt och uppvakta de ledande universitetspamparna: rektor magnificus prof. Walmstedt, dekanus prof. Elias Fries och nationens inspektor prof. Lars Georg Rabenius. Sedan fick han högtidligen avlägga studenteden inför rektor magnificus, och först därefter kunde själva studentexamen börja, vilken ägde rum kl. 3—8 em. i akademiska konsistoriets rum i det s. k. »kuggis» vid domkyrkan.

Så kom den stora dagen för studentexamen, den vackra försomrardagen den 13 juni 1837, som Stockenström alltid skulle minnas med ett vemodsblandat nöje. Han hade bara en enda medtentand, nämligen den jämnårige Otto Herman Forssell, som hade läst samma kurser. Denne klarade examen något bättre än von Stockenström — han erhöll summa 19 betyg och Stockenström summa 14. Examinatorerna var: i teologi Carl Jonas Almqvist, adjunkt vid universitetet i detta ämne (ej att förväxla med den kände författaren), vidare adj. Runsten i latin, adj. Lindgren i grekiska och hebreiska, adj. G. Svanberg i matematik, adj. Wingquist i historia och prof. E. A. Schröder i filosofi samt slutligen docenten, sedermera statsrådet Fredrik Ferdinand Carlson i levande språk.

Tyvärr lämnar dagboksförfattaren inga detaljer om förloppet av sin studentexamen, vilka frågor han hade att besvara och liknande. Man kan nog utgå från att han av någon anledning inte känt sig så väl disponerad vid tillfället, och att han i tysthet harmades över att kamraten klarade sig väsentligt bättre. I alla fall fick han två stora A, nämligen i grekiska och historia.

Sitt mål hade han äntligen nått. Vid 19 års ålder kunde han känna

sig som fri, akademisk medborgare. Man märker ett undertryckt jubel över ernåendet av den »akademiska friheten», som nog skattades betydligt högre förr än nu. Föräldrarna på Fagersta gård deltog i hans glädje, och fadern ville gärna fortsätta med att bekosta hans studier.

Att Carl von Stockenström skulle bli studerad karl önskade både han själv och släkten, som var nära lierad med högadliga och vetenskapliga kretsar. Om fadern sade man ännu »den rike Stockenström på Fagersta». Men något årtionde senare inträffade omständigheter som bringade den myndige brukspatronen ekonomiskt på fallrepet; och det slutade med att Fagerstaverken såldes på konkursauktion, en händelse, som blev dubbelt tragisk för sonen, då även fadern gick bort ungefär samtidigt med att fädernearvet gick honom ur händerna.

Redan under de tidiga studieåren hade unge Stockenström beslutat sig för att genom att gå studievägen först skaffa sig magistergraden vid Uppsala universitet och sedan bli ämbetsman i statens tjänst. Emellertid hade hans fader helt andra planer — han hade redan tidigt bestämt, att sonen skulle efterträda honom som brukspatron. Alltså fick han väl studera i Uppsala, men sedan skulle han gå bruksvägen. Detta tilltalade sonen minst av allt, han hade aldrig någon dragning åt Stockenströmmarnas sedan generationer nedärvda yrke i bergshanterings tjänst.

Klyftan mellan far och son vidgades allt mera. Hemma på Fagersta bruksherrgård trivdes sonen inte längre. Men studentåren i Uppsala blev nog de bekymmerslösaste och roligaste i hans liv. Snart skulle verklighetens tvång komma: »Verkligheten kyler av våra varmaste förhoppningar — så att vi sedan får gå och plocka upp spillrorna av ungdomsillusionerna — utan att dock kunna riktigt sätta ihop dem igen.» En annan gång kanske vi kan följa studentens upplevelser i 1840-talets Uppsala, där han slutade med att erövra magisterkransen.

Sixten Rönnow.

DRAG UR UPPLÄNDSKT FISKARLIV

Jag tyckte alltid, att han symboliserade kustbygdens karga vildhet, när han i morgonsolen steg ut på farstutrappan för att studera molngången och spå väder för dagen. Senig, knotig och väderbiten var han, och skäggets växtkraft var som den som utvecklas av sjö-

gräs och bladvass. Trots att han inte hade långt kvar till hundraårsdagen, lade han i dagen en livslust, som kunde komma en tjugufemåring att avundas. Med oförståelig envishet hängde han fast vid livet. Varje senhöst tog han avsked av sin gamla lillbåt och sin sjöbod, ty han trodde, att den kommande vintern skulle bli hans sista. När krämporna satte till och havrepåsar och linimentsflaskor måste fram för att utveckla sina mystiska krafter, kunde det nog bli så och så med humöret. Men det onda försvann, när värmen kom. Då vände livslusten åter och tron på livets möjligheter. Snart stod han vid båten och såg ut över de blå fjärdarna och de grå vassruggarna. Han var en riktig skärgårdsgubbe.

Det genuint äkta i kustbefolkningens livsföring försvinner alltmera. Om somrarna är fiskarbefolkningen ute på öarna omsvärmade av stadsbor. Man finner snart, att både Österman, Sjöblom och vad de nu heter lagt sig till med att tala stadsdialekt. Eller rättare uttryckt: de har omedvetet tillägnat sig stadsbornas seder och bruk. Endast i de avlägsna bygderna talas ännu det karakteristiska skärgårdsmålet. Man får vara glad så länge någon del av skärgården behåller sin ursprungliga karaktär. Den gamle skärgårdsbons språk håller som bäst på att spelas in på grammofon och stålband för landsmålsarkivens räkning. Om femtio år skall vi lyssna till hans märgfyllda lågprosa med förundran och saknad.

Fiskelägena utefter upplandskusten har förändrats åtskilligt under årtiondenas gång. De hamnar, som användes i slutet av förra århundradet, har i regel slammats igen och övergivits. Så är fallet med den s. k. Västerhamnen i Gårdskär och Fågelsundets gamla fiskeläge. I och med att motorbåtarna infördes krävdes djupare hamninlopp och bättre sjöbodlänningar och därför måste man överge de gamla platserna. Några rester i form av till hälften nerfallna sjöbodar och sönderbrutna bryggor minner dock om de gamla tiderna.

Jan Erik Jansson i Gårdskär, mera känd som Jan-Bergstens-Janne, avled 1948 i en ålder av 95 år. Han hade varit med om det mesta livet kunde bjuda på i fråga om hårda öden, storm, stiltje och storfiske. Han var inte mer än tio år när han fick ta plats vid bakårorerna i faderns »triboling» och banka i väg till fiskegrunden i Lövstabukten. Det var styva rodder för en späd pojke, men armarna blev sega som granvidjor och ryggen fick sprätt som en pilbåge, skuren i de norduppländska enbackarna.

Livet vid fiskeläget hade sin speciella färg på 1880-talet, d. v. s. den tid då Janne var i farten som bäst. Vid kokstenen residerade Jerk-Anders-Greta, en kvinna, som svarade för kaffeserveringen,

Bild 1. Gammal sjöbod med färgtak, Gårdskär.

när karlarna kom hem från nattens fisketurer. Hon rökte alltid pipa och var klädd i karlkläder och stövlar. När hon hörde årornas slag mot tullarna, fyrade hon på under pannan. Avgiften för trakteringen togs upp in natura. En kopp kaffe betingade fem kast strömming. När hon fått ihop ett parti, avyttrade hon det till någon månglare. Byteshandel var mycket vanlig. Bönderna kom med säd, mjöl och bröd, och bryggarna förde med sig bultöl och brännvin, som var högst kuranta bytesvaror. En kutting brännvin fanns oftast i sjöboden, och när gubbarna kom hem, tog de gemensamt fiskesupen och lämnade skötarna åt sina kvinnfolk, som enligt gammal sed skulle vara till hands när båtarna kom i land. Det kunde gå livligt till ibland, när byteshandeln med våtvaror florerat. Gubbarna sökte visa sin spänst genom att flå katt på gistkammarna eller dra fingerkrok.

De gamla sjöbodarna var primitiva jämförda med nutidens förträffliga båthus. De hade rörtak, ibland färgtak. Detta lades av näver i stora flak, utanpå lades slanor. Medan numer färgtaken äro mycket sällsynta äro rörtaken ännu ganska allmänna.

Bild 2. Lekströmmingen har gått till.

Fiskeredskapen har under tidernas lopp undergått åtskilliga förändringar, främst gäller detta strömmingsskötarna. Till inemot sekelskiftet var det vanligt, att fiskaren band sina skötar själv. Materialet var hemspunnet lingarn. Starka blev skötarna men inte särdeles fiskliga efter nutida begrepp, eftersom maskorna var hårda och sträva. Skötbyggandet tarvar sin särskilda historia. Under de långa vintrarna satt man i stugorna och band. Det fanns åtskilliga personer som åtog sig att binda redskap. Särskilt var kvinnorna pigga på denna extraförtjänst. 50 öre pr famn var vanlig ersättning. Det blev klen dagpenning, ty man måste vara flink i fingrarna, om man skulle klara famnen för dagen.

De hembundna skötarna var rena »strumpskäften» i jämförelse med nutidens gigantiska don. Man hade ju inte stora båtar på den tiden heller. I regel var djupleken på sköten 140 à 160 maskor. I början av 1900-talet började de fabriksbundna skötarna komma i

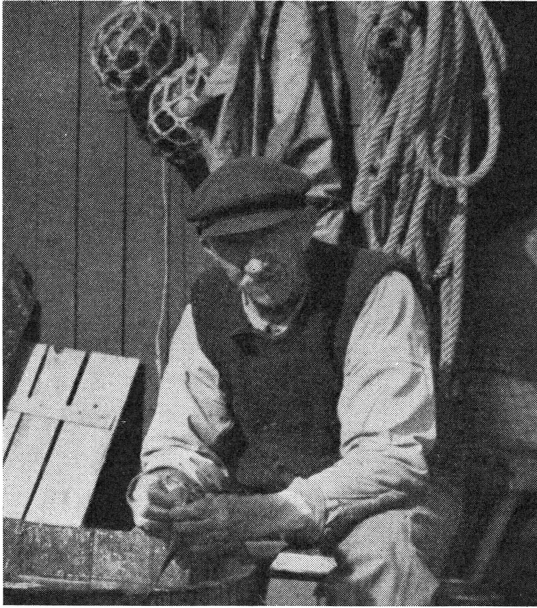

Bild 3. Strömringen gälas.

marknaden och därmed var det slut med bindningen i hemmen. I stället fick man ägna sig åt att bygga, d. v. s. laga skötar, ett arbete, som också krävde, och fortfarande kräver, lång tid.

De långa vintrarna var f. ö. mycket lämpade för innearbete, och för fiskarbefolkningen fanns alltid sysslor. Det var bara inte redskapen som skulle byggas. Nät skulle bindas, och ryssjor sättas upp till det kommande vårfisket. Det mesta arbetet måste göras för hand. Det fanns inga patenttelnar med sänken och flöten. De sistnämnda kallades tyllror och tillverkades av björknäver, som skars till i lämpliga stycken och lades i varmt vatten för att sno ihop sig. Nätsänken gjordes också oftast av näver. För att få rätta tyngden på dem sydde man in små bitar av skrot.

De gamla fiskarna var oftast mycket skrockfulla och aktade sig noga att bryta mot hävdvunnen sed. När de band eller byggde, gick det inte an att klippa av bindgarnet med sax. Endast den speciella byggkniven fick användas, om man ville att redskapet skulle bli fiskligt.

De snickarhändiga använde oftast vintermånaderna till att

Bild 4. Landarmen till en storryssja repareras.

snickra strömmingskärl och tälja till rysssejorlar. Bandstolen var det viktiga redskap, där man formade till tunnbandet och jordarna.

Ju närmare våren kom desto större blev oron i fiskarstugorna. Solen var efterlängtdad, inte minst av de gamla, som kanske legat hela den kalla årstiden och sökt kurera sin envisa reumatism med uppvärmda havrepåsar och hemkokt liniment. Deras hopp stod till solvärmens. Den första soliga dagen kravlade de sig i regel upp och sökte sig ut i solskottet. Reumatismen var det prågoris. Stugorna var dragiga och det påfrestande arbetet till sjöss förbättrade inte krämporna. På senhösten satte det onda in och jagade den gamle i säng. Han vände sig mot väggen med den tanken, att den kommande vintern var hans sista. Men så fort det gled mot vår släppte åderförkalkningen sitt tag, och reumatismens »styng och pilar» förnams inte så intensivt som förr. Nu tog tankarna på vårgäddorna överhanden. Längre dröjde det inte heller förrän den gamla skärkarlen stod vid sin båt och enligt uråldrig sed strök av sig mössan för att göra en tyst bön om ett gott fiske innan han sköt i.

Den gamle skärkarlens almanacka hade sin speciella indelning.

Bild 5. Abborrnätet bygges.

Man hittade i den många kors och andra tecken som hade vissa betydelse. För den 22 oktober stod det t. ex. ett kryss. Det betydde, att sikleken började och att det då gällde att vara redo med näten. Fisklekstiderna, som återkommer året om, satte alltid oro i blodet på fiskaren. Han visste med stöd av traditionen när braxen kom upp i vikarna för att bada, och likaså kände han till när övriga fiskar hade sina amorösa förrättningar. För strömmingsfiskarens del spelade »märkesnätterna» en stor roll. Dessa var i första hand Olsmäss, Bärsräss, Larsräss och Mickelsräss, men det fanns även andra. Många fiskare trodde så blint på dessa fiskenätter, att de endast for till sjöss då. Tiden däromkring var snåltid, som bara gav förlust.

Skrockfullheten var som redan nämnts stor bland fiskarbefolkningen. När man rodde ut från länningen, dugde det inte att svänga båten motsols, ty sådana tilltag förde alltid otur med sig. De gamla fiskargubbarna var rädda för att ha kvinnfolk med sig i båten — även om man i vissa fall hade hustrun till sjökamrat. Det var främmande kjoltyg man var rädd för. Och att önska en fiskare »lycka

Bild 6. Skötbinderska i arbete.

till», när han stod i begrepp att ge sig av på fiskefärd, hörde — och hör ännu — till de svåra synderna. En stadsflicka, som intet ont anande önskade en skärkarl god fiskelycka, snästes av med: »Å, kyss mej i bak!»

Elaka personer sades kunna förgöra både båtar och fiskredskap. Hittade man en tuss skägg eller hår i båten, kunde man vara säker på att någon rackargubbe varit framme. I sådana fall var det bäst att skrapa båten ren både in- och utvändigt, och kunde man sedan skaffa en förständig person att »läsa» en ramsa över farkosten, skadade det inte.

Trots att man hade små pretentioner var det inte lätt att försörja familjen på enbart fisket. En ko i ladugården hörde till inventarierna. Att skaffa vinterfoder åt kreaturet var inte lättast. Fiskarna hade i regel inga slåttor. Men i skärgårdsvikarna växte frodig bladvass och »sälta». Detta var fint »mjölkfoder». Skärgårdsborna timrade upp lador på holmarna, och där stuvades vass och sjögräs in för att på vintern forslas hem på dragkälke.

Saltströmmingen var länge den dominerande strömmingsvarian-

ten. Under 1600- och 1700-talen, kanske även senare, åts vid de uppländska bruken saltorkad strömming, som kallades »krampesill». Böcklingen är en relativt sen företeelse inom uppländsk fiskerier. Den tilltagsne fiskaren Busk-Pelle i Bönan vid Gävle införde böcklingtillverkningen på dessa breddgrader — det var i början av 1900-talet — och läckerheten trängde så småningom ut i bygderna.

För de gamla fiskarna var dock saltströmmingen den förnämsta »konserven». Den åt man från vaggan till graven, och ingen kan påstå, att man blev klen av den kosten. Efter ett storfiske samlades familjerna i sjöbodsvalarna för att gäla. Strömmingen försaltades i stora kärl i vatten, som togs ur sjön. Efter någon dag slogs »blodlaken» bort, varefter ny tillsattes. För varje fiskare gällde det att vara ordentligt försedd med saltströmming, när vintern gick in, ty efterfrågan var livlig. Matbekymren kunde bli stora, när vintern led mot sitt slut och den fruktade »lång-mars» inträdde. I många stugor fick man nöja sig med att doppa potatisen i saltlake. Lycklig var den fiskare, som då och då kunde knalla ner till fiskeläget och fylla »strytan» (bärkunsen) med saltströmming.

Hoppet stod till våren, som kom med Guds gåvor i form av lek-mört, gäddor, strömming och sjöfågel. I gamla tider var jakträtten mera »fri» än den är nu. Ingen kunde väl riktigt föreställa sig att bolaget rådde om anden, som lade sig tillrätta utanför sjöboden och liksom bara väntade på en svärm från gubbens »svinrygg».

Med motorbåten inleddes en ny epok i fiskenäringens historia. Det fotogenosande vidundret betraktades med misstänksamhet av många äldre skärkarlar, och det dröjde i en del fall, innan man övergav den gamla metoden att ro till sjöss. Men slutligen blev det för farligt att se kollegerna sticka förbi med sex knops fart, medan man själv svettades vid »granseglen». När det också visade sig att inte strömmingen skrämde bort av motorbullret, var det bara att acceptera den nya tiden.

Aron Hallenberg.

Samtliga fotos: författaren.

KRONOMETERMAKARE C. F. MATTSSON OCH HANS UR-SAMLING

I och med den upsaliensiske märkesmannen, ur- och kronometermakare C. F. Mattssons död i februari 1949 försvann ur tiden den kanske originellaste hantverkaren i Uppsala. C. F. Matts-

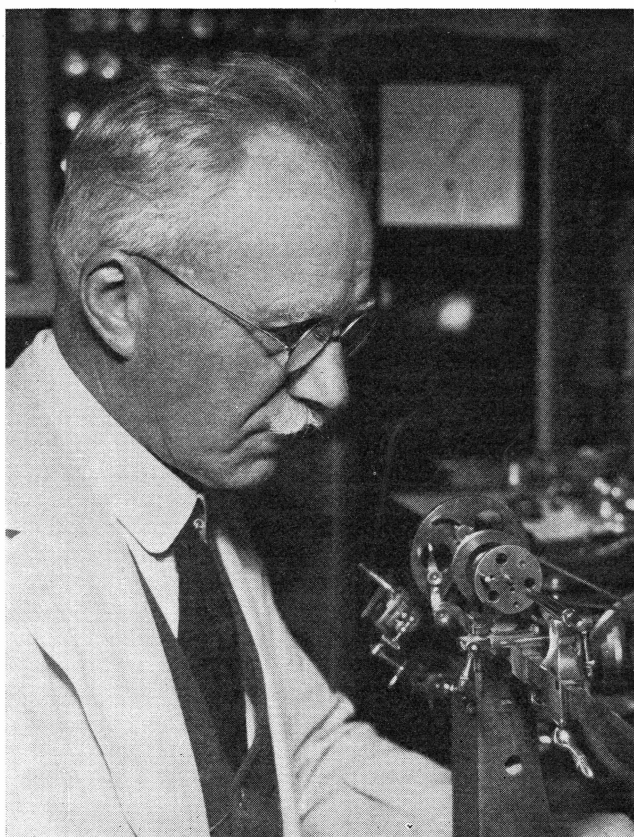
son, som var en tyst och försynt gammal man, var ingen vanlig hantverkare. Han var en stor vetenskapsman på sitt område, och hans lilla verkstad inne på gården Wallingatan 3, där han in i det sista var en oförtruten arbetare, var ett tekniskt laboratorium i sin fulländning.

Från början autodidakt skapade sig C. F. Mattsson med sin sällsynt rika och mångsidiga finmekaniska begåvning och sin utomordentliga arbetshåg ställningen som en av vårt lands skickligaste yrkesmän i urmakeribranschen. Han var inte bara en lysande tekniker och konstruktör utan även en avancerad teoretiker på sitt område, med djupgående kunskaper i matematik, fysik och kemi, ja, t. o. m. i anatomi.

Redan som pojke visade han i smedjan hemma på fädernegården Fansta i Bälinge sina ovanliga tekniska anlag och symtomatiskt för honom var att de verktyg han därvid använde sig av gjorde han själv. En stor del av apparaturen i hans verkstad var även hans eget verk. Sin första egentliga utbildning fick han hos Lindroths i Stockholm och sedan studerade och arbetade han under åtskilliga år utomlands. Åren 1906—07 genomgick han det på sin tid berömda British Horological Institute i London med ett av de finaste betyg som någonsin utdelats där. Efter englandssejouren vistades han några år i Tyskland och hade bl. a. anställning vid en känd kronometerfabrik i Hamburg. Det första världskriget drev honom emelertid tillbaka till Sverige och hembygden. Han bosatte sig i Uppsala, där han sedan dess varit verksam. 1931 tilldelades han Sveriges urmakarförbunds Schwedermedalj, en sällsynt och förnämlig utmärkelse.

Kronometermakare Mattssons skicklighet var vida känd och många voro de ur och instrument, som från olika delar av landet hamnade i hans förfarna händer för översyn och reparation. Mattssons skicklighet och goda handlag kom dock främst den upsalienska forskningen till godo. Många och sinnrika precisionsarbeten har han utfört för flera av universitetsinstitutionerna, kanske främst Meteorologen och Astronomiska observatoriet, men även åt enskilda vetenskapsmän.

C. F. Mattsson var också en framstående samlare på sitt verksamhetsområde, särskilt i fråga om antika fickur. Ett 50-tal silverur och ett 20-tal guldur ingå i hans samling; de flesta äro av utländsk tillverkning (franska, engelska och schweiziska) och härröra från början av 1800-talet, då fickuren eller som de då kallades »byxsäcksuren» kommo i mera allmänt bruk. Några äro dock av betydligt äldre datum. De allra äldsta med höga och kupiga boetter med barockartad reliefutsmyckning torde härröra från 1600-talets slut.

Kronometermakare C. F. MATTSSON i sin verkstad, Wallingatan 3, Uppsala.

De olika urdelarna lades då i plan över varandra och ej såsom senare blev fallet bredvid varandra i ett och samma plan. En hel del av fickuren i den Mattssonska samlingen äro vad den yttre omramningen beträffar rena små konstverk med boetter i genombrutet guldarbete eller med emaljnläggningar, miniatyrmålningar, pärlor och markasitdekoreringar. Främst lägger man märke till ett 1700-talsur från Schweiz med tillverkarnamnet VIEFSEUX, med inte mindre än tre boetter. Det är ett guldur, som vad det yttre beträffar ser mycket enkelt och anspråkslöst ut. Innanför den yttre enkla, alldeles släta, guldboetten ligger en mera arbetad boett av guld med

en utsökt miniatyrmålning på ena sidan. Denna innesluter i sin tur en ännu vackrare i helt genombrutet guldarbete. Urverket har naturligtvis en del intressanta detaljer att visa upp för fackmannen, detaljer som en icke sakkunnig ej vågar ge sig in på. Många av fickuren äro försedda med invecklade musik- och slagverk. Vissa äro t. o. m. så sinnrikt anordnade, så att de slå även för minuterna. Intressantast äro utan tvekan de svenska fickuren. Bland dessa märkes ett guld- och silverur av urmakare HOVENSCHIÖLD, som var verksam i Stockholm under senare delen av 1700-talet samt ett guldur med tillverkarnamnet BÄCKVALL, Stockholm, från 1800-talet. Att vi även i Uppsala haft en hel del skickliga urmakare vittna några Uppsalaarbeten om. Så t. ex. har Upplandsmuseet i sin ägo ett fickur med guldboett, signerat av S. P. LÖFBERG, som 1802 fick burskap som urmakarmästare i Uppsala. Intresserad samlare som C. F. Mattsson var, hade han helt naturligt sett till, att han även hade ett Uppsalaur i sin ägo. Postiljon G. Fröjd, Uppsala, har i en uppsats beskrivit detta ur. Det är signerat av OLOF LUNDBIK, som var född i Gästrikland 1781 och erhöll burskap såsom urmakare i Uppsala 1810. Enl. hr Fröjds förmodan skulle Lundvik ha övertagit avlidne urmakarmästare Löfbergs verkstad, tillverkaren av Upplandsmuseets nyss nämnda fickur. Det av Lundvik signerade och av Mattsson ägda fickuret är ett spindelur av silver och märkt nr 1. Det är således Lundviks första arbete som mästare och troligen hans mästerstycke. Uret visar även datum. Boetten, som väger 3 1/8 lod, är gjord i Stockholm år 1810 av guldsmeden ISAK (ISRAEL) MALMBORG. Inom parentes kan nämnas att ett vanligt svenskt spindelur med boett av silver år 1810 kostade 30 riksdaler banko. Med datumvisare gick det på 34 riksdaler. Detta ur räknades säkert av Mattsson själv till en av dyrgriparna, liksom reseuret i fodral, signerat av MARC HENRY BROUSSON och förmodligen från 1700-talet. Nämnas bör också C. F. Mattssons gesällprov från år 1902, ett sekundregulatorverk med slag, vilket anses vara ett praktiskt taget oöverträffat arbete.

Som det torde vara allom bekant tillhör numera den värdefulla samlingen fickur, liksom instrumentutrustningen och apparaturen i verkstaden, Tekniska museet i Stockholm, där föremålen få den vård och översyn de böra ha. Glädjande nog gjorde C. F. Mattsson i samband med denna donation en bestämmelse, vilken innebär att vissa föremål komma att deponeras i Uppsala, så snart staden får eget museum.

Anna-Märta Tjernberg.